

STAVEBNĚ HISTORICKÝ PRŮZKUM FEUDÁLNÍHO SÍDLA V DOHALICÍCH

LADISLAV SVOBODA

Přestože podle Sommera¹⁾ byly roku 1825 údajně odstraněny poslední zbytky zámku v Dohalicích²⁾ (okr. Hradec Králové), je - jak již bylo ve stručnosti, na základě nedokonalého zaměření a bez archivní rešerše, referováno jinde³⁾ - obvodové zdivo zdejší

1) J. G. Sommer, *Das Königreich Böhmen*, sv. 3. (Bydžovsko), Praha 1835, s. 26.

2) Stručná informace o tomto objektu byla na konferenci v Nečtiněch součástí referátu se širším záběrem - Výsledky SHP feudálních sídel východních Čech.

Autor vyvíjí při průzkumu a dokumentaci feudálních sídel v Česku již více než dvacetiletou aktivitu, zahrnující i dvacítku kompletních stavebně historických průzkumů. Těžiště této činnosti se přirozeně nachází v okolí jeho bydliště, ve východních Čechách, kde tato činnost, průzkum i domněle novověkých staveb (podle dosavadní literatury včetně Uměleckých památek Čech), přinesla řádově u půlstoletí objektů zjištění dosud neznámých gotických nebo renesančních fází. Metoda této prospekce, probíhající zejm. v 80. letech, je oproti SHP přirozeně více či méně omezená - při časté absenci patrných architektonických prvků z těchto fází vychází zejména z analýzy půdorysů, porízených nebo revidovaných na místě s důrazem na zachycení stavebně historicky důležitých skutečností, a jejich konfrontace s dobovou typologií těchto staveb a v neposlední řadě i s historickými údaji. Za velmi cennou lze však považovat i dokumentaci oněch nemnohých (zbylých) barokních nebo ještě mladších novostaveb zámeckých objektů, která umožňuje postihnout vývojový proud i obecnější jevy. K nim jsou pak vyhledávány analogie i za hranicemi východních Čech.

Cílový stupeň poznání je patrný ze zatím dopracovaného území Rychnovska (F. Musil - L. Svoboda, *Hradby zámky a tvrze okresu Rychnov nad Kněžnou, Ústí nad Orlicí* 1998); vývoj tvrzí a monografie jednotlivých objektů postupně spatřují světlo světa v Encyklopedii českých tvrzí. Vydavatelský prostor zatím nebyl nalezen pro Typologii monoblokových obytných staveb českých tvrzí, jejíž úplný text, dopracovaný za podpory MK ČR (1997), je nyní k dispozici alespoň na internetu (<http://www.volny.cz/pruzkpac>). Práce navrhuje upřesnění typologie obytných staveb českých tvrzí na základě jejich dispozičního uspořádání, tj. počtu místností v jednom podlaží a jejich komunikačního schématu, a sleduje vývoj početnosti jednotlivých typů v čase i jejich rozměrové proměny v půdoryse i podlažnosti. Vzhle-

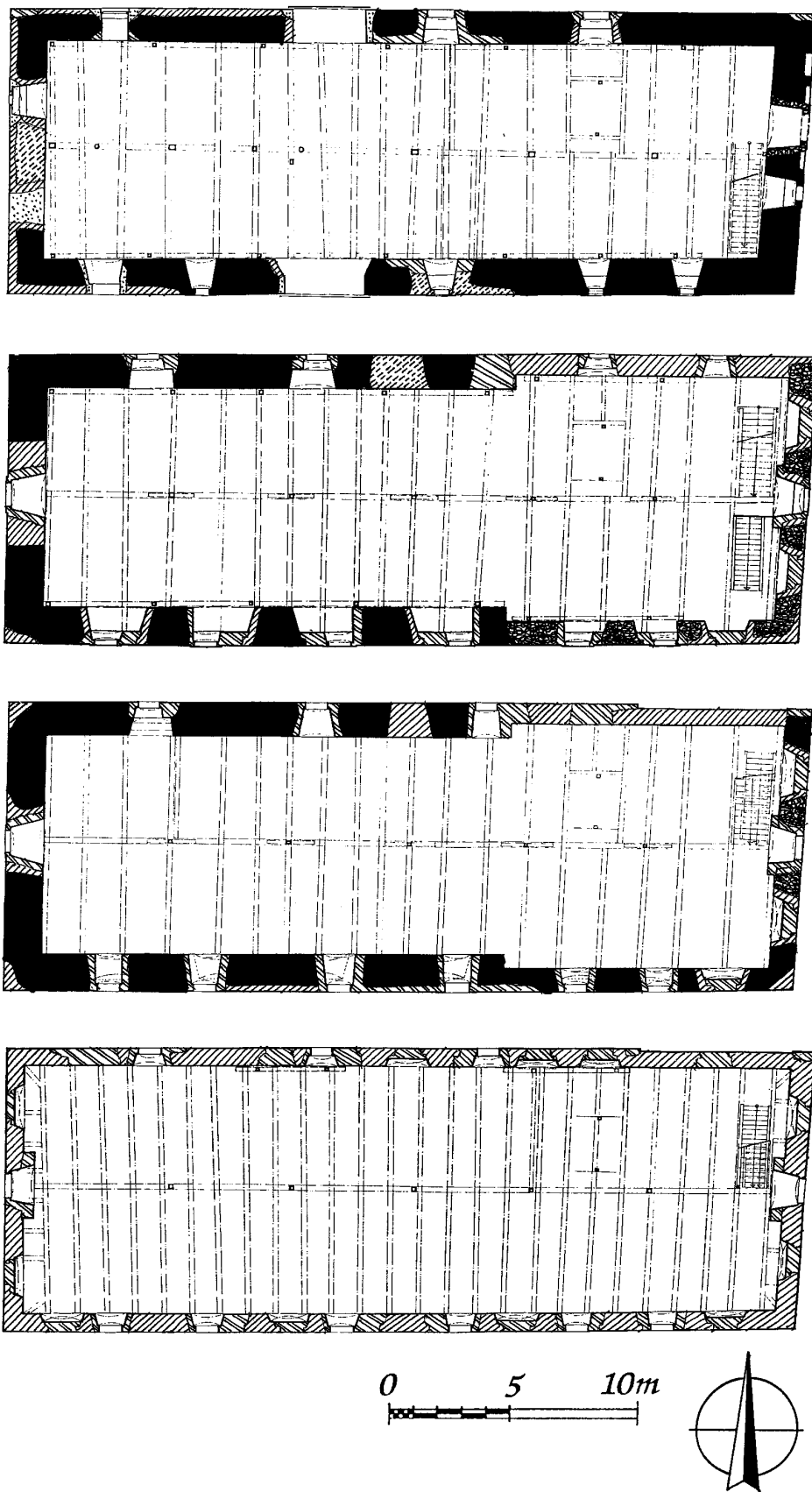
Obr. 1: Dohalice, pohled na jižní průčelí sýpky (foto L. Svoboda, 1998).

Obr. 2: Dohalice, pohled na severní průčelí sýpky (foto L. Svoboda, 1994).

dem k početnosti výskytu některých dispozičních schémat se navrhuje vedle jednoznačných typů jedno- a dvoupodlažného typ trojpodlažného (jednotrakové uspořádání tří prostor, tedy schéma 1-1-1), čtyřpodlažného (2-1-1), pětispodlažného (2-1-2) a šestispodlažného (2-2-2).

3) L. Svoboda, *Dohalice - předběžný SHP tvrže*. Strojopis v archivu PÚ v Pardubicích, 1992. L. Svoboda, *Stavební proměny tvrže v Dohalicích*. In: *Zpravodaj Společnosti ochránců památek ve východních Čechách IV/1*, Hradec Králové 1993, s. 14 - 26. L. Svoboda, *Dohalice*. In: L. Svoboda, J. Úlovec, P. Chotěbor, Z. Procházka, Z. Fišera, J. Anderle, J. Slavík, M. Rykl, T. Durdík, V. Brych, *Encyklopedie českých tvrzí 1. A - J*, Praha 1998, s. 118.

Obr. 3: Dohalice, půdorysy (shora) přízemí, 1., 2. a 3. patra sýpky se stavebně historickou analýzou (zpracoval L. Svoboda, 2000, s použitím zaměření M. Poura). Černě značeno zdivo gotické, šrafovaně barokní, dvojitou šrafovou klasicistní a tečkovaně novodobé; přerušovaně značeno zařízení hypotetické.

ší mohutné sýpky obvodovým zdíkem palácové tvrze. Nový průřez, ⁴⁾ po němž by mělo následovat stavební zabezpečení a posléze i využití objektu, mohl pracovat s aktuálně zpracovaným podrobným zaměřením objektu a podrobnou archívni rešerší. ⁵⁾ Jeho součástí samozřejmě byla i nová, pečlivá prohlídka objektu. Postupovalo se sice podle metodiky nedestruktivního průzkumu, ⁶⁾ avšak stále pokračující chýtrání venkovních omítek poskytuje množství informací o jejich vrstvách i strukturách zdiva. Podrobný popis patrných skutečností, sledovaných na jednotlivých průčelích odzdoła zhruba po jednotlivých podlažích důsledně vždy zleva doprava, byl namluven do diktafonu - výhodu takového postupu, předpokládajícího ovšem značnou míru soustředění a zběhlost v charakterizování nálezových situací, lze ocenit zvláště v těžkých podmínkách práce v zimním období ⁷⁾ - o co se však zkrátí doba práce na

4) L. Svoboda - M. Ebel, Sýpka, bývalá tvrz v Dohalicích, okres Hradec Králové. SHP. Strojopis uložen na Obecním úřadě v Dohalicích, ve Státním ústředním archivu v Praze (dále SÚA) a u L. Svobody, U Josefa 111, Pardubice. Úplný text SHP je zpřístupněn - podobně jako text výše uvedeně Typologie - na internetu (WWW: <http://www.volny.cz/pruzkpa>).

5) Zpracoval ji s obvyklou pečlivostí M. Ebel. Vedle raritního vyobrazení zámku na schématickém vyobrazení obce z roku 1752 přinesla mj. několik podrobných popisů objektu, na něž se dále několikrát odvoláváme, ale z nichž pro omezený rozsah příspěvku není možno citovat. Jde o popisy nebo inventáře z let 1659 (SÚA, Desky zemské větší - dále DZV, kvat. 28, fol. H 9v násl.), 1682 (SÚA, DZV, kvat. 397, fol. N 12v), 1752 (SÚA, SMP, i. č. 1025, sign. P III 6), 1771 (SÚA, Zemský soud, sign. V/6, kt. 835), 1845 (Státní oblastní archiv v Zámruku, Velkostatek Sadová, kt. 34) a 1863 (SÚA, Fideikomisní spisy, sign. 7 E 28/666, budova 140, kt. 1019; SOA Zámruks, Vs Sadová, kn. 2422).

6) P. Macek, Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum. Příloha časopisu Zprávy památkové péče, Praha 1997.

7) Termínem odevzdání byl 31. březen 1999.

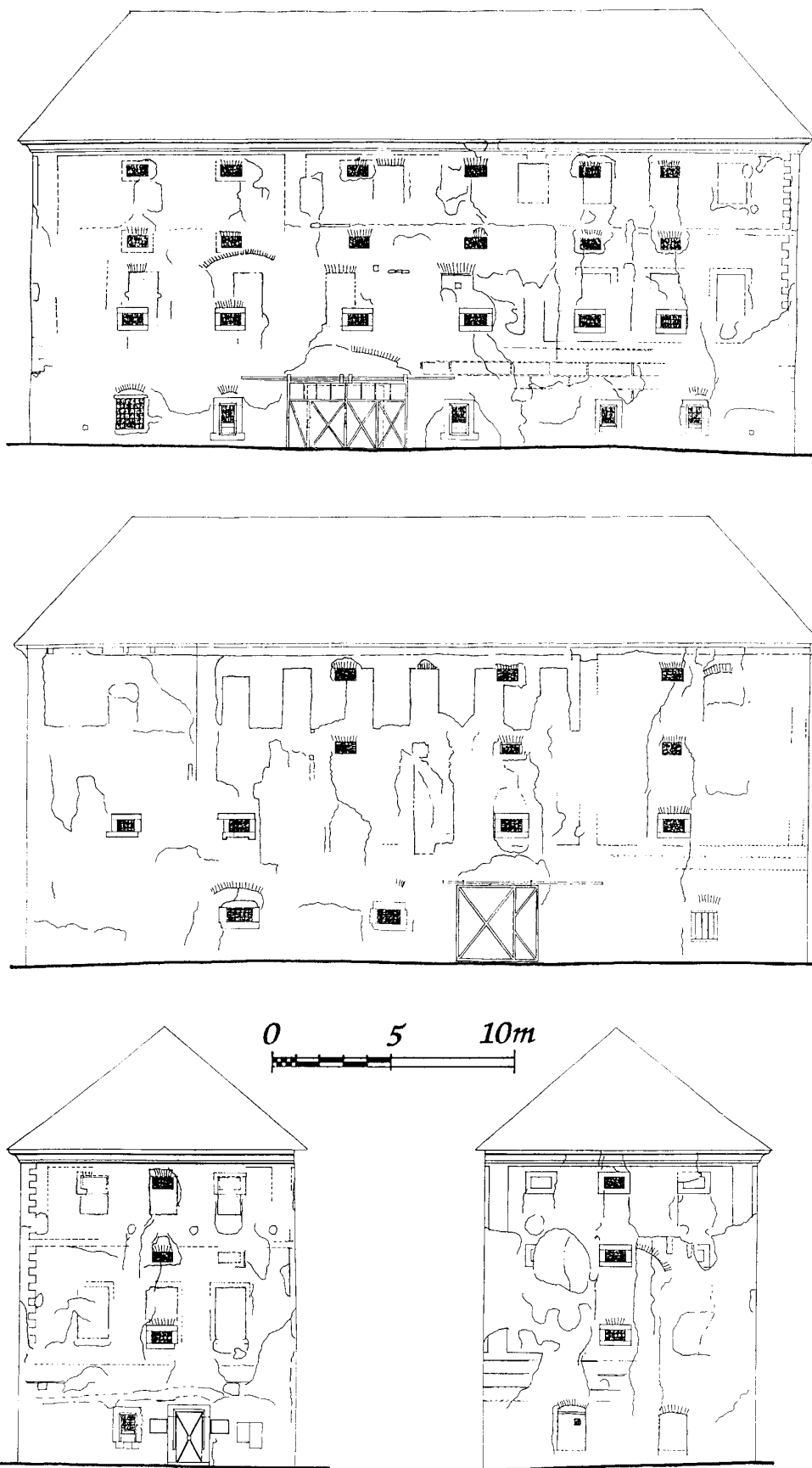
místě, o to se prodlouží práce v kanceláři nad přepisem a nutnou precizací textu. Byla také pořízena fotodokumentace, a to situační a celkové záběry, přibližně kolmé snímky fasád (delší průčelí byla snímána po úsecích), některé detaily a informativně i interiéry, kde jsou omítky zatím jen lokálně narušené. S pomocí popisu a odměření z fotografií byly pak zdokonaleny nárysy průčelí v rozpracovaném zaměření zakreslením nejvýraznějších zbytků jednotlivých fasád, spar a struktur zdiva a vypracovány ostatní náležitosti průzkumového elaborátu.

Tento postup považujeme v daném případě, při nemožnosti přesného zaměření patrných situací z výsuvné plošiny nebo vůbec nejlépe z lešení, za optimální a plně ospravedlněný.⁸⁾

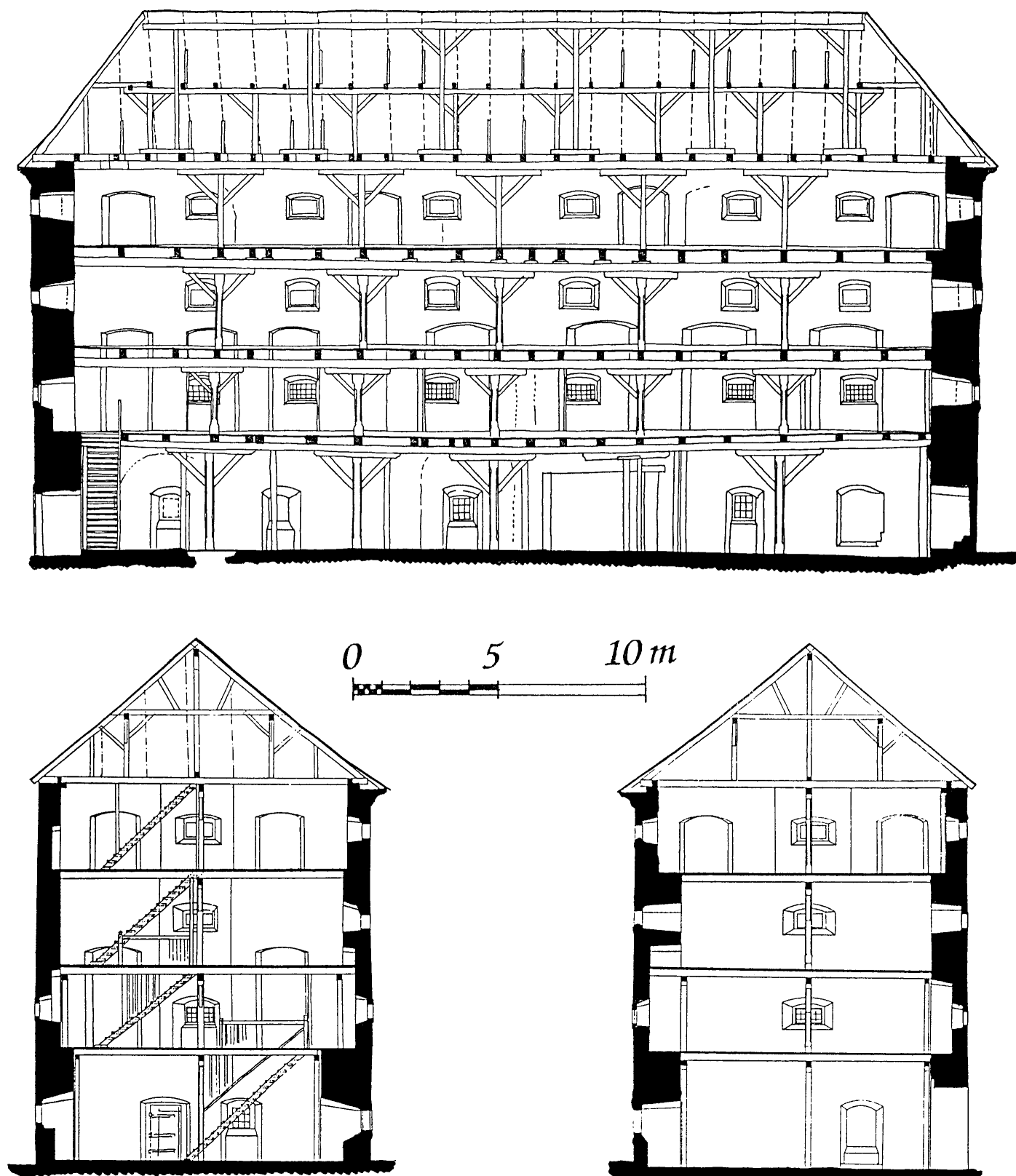
Obvodové zdivo dohaličké středověké palácové tvrze se zachovalo ve výši něco přes 9 m, těsně nad okénka 2. patra nynější sýpky. Má tloušťku kolem 160 cm, na severní straně o něco málo méně, kolem 140 cm. Východní třetina je v 1. patře oslabená ústupkem asi o 60 cm a je pravděpodobné, že někde v místě ústupku se nacházela jedna z příčných zdí, zatímco poloha předpokládané západnější příčné zdi se zřejmě nacházela někde na západním okraji nynějšího novodobého průjezdu přízemím. Lze tak s nejvyšší pravděpodobností předpokládat pro tu dobu příznačné trojprostorové řešení,⁹⁾ přičemž

8) Za metodicky nesprávný postup považujeme druhotné sestavení popisu podle jakkoli podrobné fotodokumentace. Podrobná charakterizace nálezových situací na základě prohlídky v trojrozměrné realitě je podle našeho názoru nezastupitelná.

9) Podrobnější hodnocení nebylo možno do příspěvku pro omezený rozsah zařadit, v úplnosti není ze SHP citována ani stavební historie.

Obr. 4: Dohalice, nárysy (shora) jižního, severního, východního a západního průčelí sýpky (zpracoval L. Svoboda, 1999, s použitím zaměření M. Poura).

Obr. 5: Dohalice, řezy sýpkou s pohledem (shora) k jihu, k východu a k západu (zpracoval L. Svoboda, 2000, s použitím zaměření M. Poura).

výrazné zeslabení východního dílu 1. patra lze nejspíše interpretovat jako místo roubením vyložené světnice. K prvotní výstavbě pravděpodobně náleží i pět obdélných okének se široce okosenými ostěnicemi, která se zachovala v přízemí na jižním a v jednom případě také na východním průčelí tvrze. Přinejmenším jedno z okosených ostění okének je však

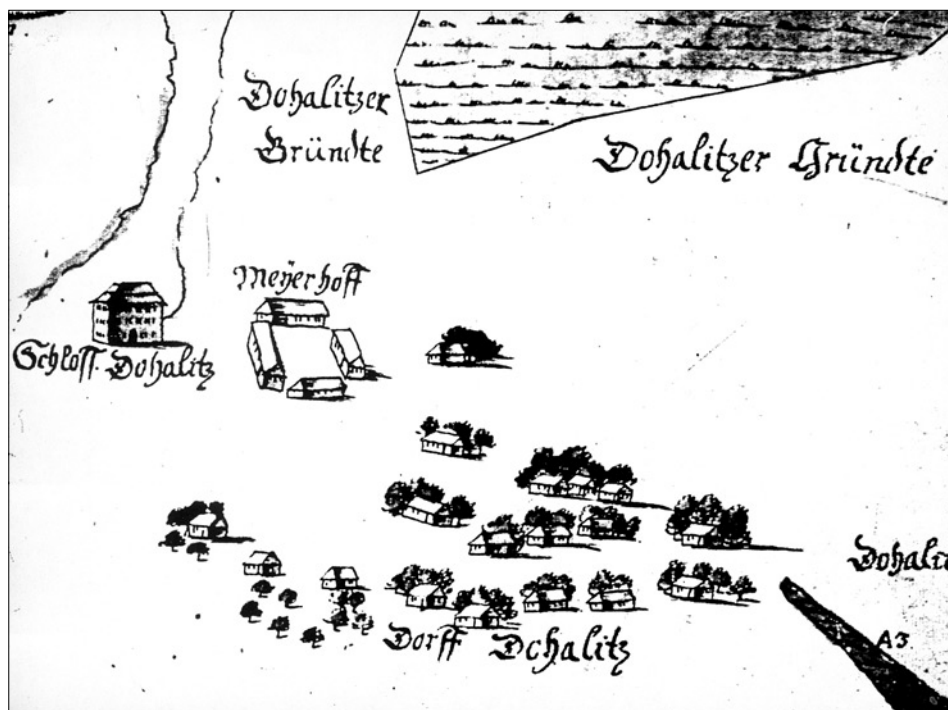
osazeno druhotně. Jde o okénko východně od novodobého průjezdu, které je vsazeno do zazdívky většího otvoru pozdějšího barokního vjezdu. Palác měl snad dvě zděná nadzemní podlaží a podzemní sklep neznámého rozsahu, zmíněný také v uvedeném popisu z roku 1659, kdy byl ovšem plný vody. Sklep byl s velkou pravděpodobností klenutý,

obě nadzemní podlaží měla snad už trámové stropy, jak tomu v přízemí odpovídají i dvojice otvorů v čelních stěnách, zatímco otisk klenby ve východní části přízemí je rozhodně mladší. Přízemí bylo provedeno z lomového kamene, původní strukturu ve větší ploše můžeme sledovat zřejmě na levé spodní části severního průčelí; špalety, záklenky a i další části zdí ve vyšším podlaží mohly být od počátku cihelné. Přízemí tedy bylo asi 4 m vysoké, patro o 1 m vyšší, 2. patro předpokládáme lehčí hrázdné nebo roubené konstrukce, samozřejmě vysazené - otisk podpěr s jistou licencí můžeme spatřovat ve spodní vrstvě omítky na pravé části západního průčelí.

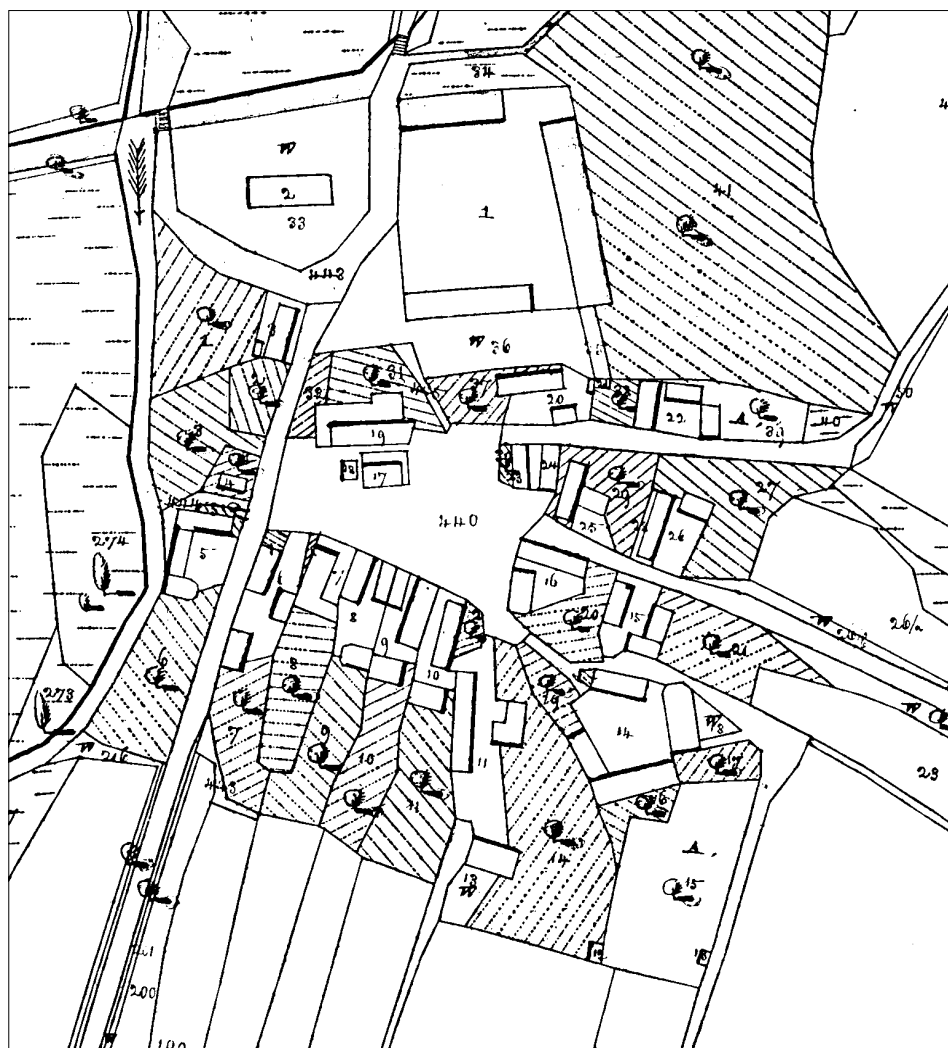
Stavebníkem tohoto objektu byl s velkou pravděpodobností Bořek z Dohalic, ojediněle doložený k roku 1397, který je Sedláčkem považován za prapředka všech vládků Bořků Dohalských z Dohalic.¹⁰⁾ Tvrz měla s jistotou vodní opevnění, napájené z přilehlé Bystrice, vodní příkop ostatně ještě popis z roku 1659.

Opadávající omítka nám odhaluje další četné úpravy objektu. Proměny v členění fasád jsou nejlépe čitelné na jižním průčelí, kde se objem neměnil, barokní přístavba se odehrávala na protější straně.

Pozdně středověkým úpravám může náležet hrubá omítka, v drobných plochách patrná na východním i západním průčelí. Stavební činnost na přelomu pozdní gotiky a rané renesance signalizuje portálek v pravé ose přízemí na východním průčelí, jeho dnešní umístění však může být druhotné. K této etapě mohly náležet i rozměrné výklenky, po nichž se zachovaly jen vysoce vzduté široké záklenky s příslušnými zazdívkami na západním (jeden) a v levé třetině jižního průčelí (zřejmě dva, záklenek levého není patrný). Mohou signalizovat dokonce exi-

Obr. 6: Dohalice, schématické vyobrazení obce se zámek z roku 1752 podle plánu dvorů Dohalice a Mžany od F. X. Preitsche (SÚA, Sbírka map a plánů, i. č. 1025, sign. P III 6).

Obr. 7: Dohalice, výřez z katastrálního plánu (tzv. císařský otisk) z roku 1841 (Ústřední archiv zeměměřictví a katastru v Praze).

10) A. Sedláček, Hrad, zámky a tvrze, sv. 5. (Podkrkonoší), Praha 1887, s. 341.

Obr. 8: Dohalice, pohled na dvojici otvorů v přízemí na východním průčelí sýpky (foto L. Svoboda, 1992).

Obr. 9: Dohalice, pohled na levou horní část jižního průčelí sýpky (foto L. Svoboda, 1992).

stenci zaniklých rozměrných arkýřů, příznačných pro pozdně gotickou architekturu.

Nejspíše za Hynka Bořka Dohalského z Dohalic na přelomu 16. a 17. století vznikl nějaký přístavek do dvora, do něž musíme situovat kuchyň a některé další prostory, uváděné popisem z roku 1659, které se do středověkého objemu nevejdou. Při předpokládaném vstupu od východu můžeme tento přístavek nejspíše hledat při pravé straně severního průčelí.

Po strastech třicetileté války je budova zmíněným popisem charakterizována jako sídlo hrubě sešlé, další popis (z roku 1682) přisuzuje barokní přestavbu kolem roku 1667 Václavovi Zárubovi z Hustiřan, který ale přednostně sídlil na Cerekvici a tu si představěl.¹¹⁾ Dovolujeme si proto před-

pokládat, že jeho stavební zásah v Dohalicích nebyl zas až takového rozsahu, šlo zřejmě o větší opravu. Zmiňovaný popis z roku 1682 sice uvádí i výzdobu, rozsah stavby se však výrazněji nezměnil, už tehdy bylo vyzděno i 2. patro a vznikly nové sklepy. Soudíme tedy, že Zárubův stavební zásah měl spíše zabezpečit budovu před dalším chátráním a umožnit její obývání v budoucnu. Stavba, podle citovaného popisu údajně nově vyzdvížená, tedy v maximální míře využila masivního gotického zdiva a omezila se na přezdivky nároží a rozsáhlé plentování tam, kde starší zdivo bylo vypadané nebo výrazně zkorodované. Architektonickou výpravu z této etapy neznáme nebo ji neumíme rozlišit, snad k ní patří části ostění s lištou a ušima, druhotně použité na ležatá okénka sýpky. Mohla k ní náležet výsečová, zřejmě valená klenba ve východní části přízemí, z níž se zachoval částečný otisk.

Významnější rozšíření sídla, snad i s použitím starších přístavků, přisuzujeme až Marii Alžbětě hraběnce Schafgotschové, rozené z Valdštejna, především na základě raritního vyobrazení tvrze s mansardovou střechou, jejíž vznik za Václava Záruby není myslitelný. Marie Alžběta zde žila mezi lety 1707 a 1747, také M. Ebel se domnívá, že zde hospodařila nezávisle na svém manželovi. Přístavba, která vytvořila nový trakt, přiložený v neznámé šířce po celé severní straně tvrze, však zřejmě vzhledem k ekonomickým možnostem drobného statečku ne-

měla velkou stavební kvalitu a už v roce 1752 byla sešlá. Teprve této úpravě přisuzujeme členění štukovým nárožním kvádrováním,¹²⁾ plochou mezipatrovou a profilovanou hlavní římsou. Nejlépe můžeme rekonstruovat jižní průčelí, jež byla pracně propůjčena alespoň zdánlivá souměrnost. Členění přízemí, v němž kromě zdánlivé střední osy zůstala gotická okénka, nám uniká, nelze však vyloučit, že šlo o kvádrou rustiku, přejatou do klasicistní úpravy. V 1. patře vznikla okna v uspořádání 3-1-3, jejich jedinou archi-

11) Viz M. Ebel - L. Svoboda, Zámecký areál v Cerekvici nad Bystřicí, in: Průzkumy památek II. Praha 1997, s. 91.

12) Je současné s přiložením severního traktu, neboť na pravém nároží východního průčelí nynější stavby se jednoznačně neuplatňovalo, zachovala se tu s kvádrováním současná hladká omítka.

tektonickou výpravu však tvořily šambrány, podle způsobu odstranění jednoznačně štukové, a nejspíše kamenné podokenní římsy. Pravá trojice blízko u sebe položených oken ve východní třetině 1. patra, tedy v části, kde bývala zřejmě již odstraněná roubená komora, byla proražená nově, okna vlevo, ve volnějším rytmu, zřejmě využila upravených starších výklenků. Střední okenní osa je vysunutá ze skutečné osy průčelí téměř o 2 m vpravo a přes rozpor s uvedeným vyobrazením, kde je naopak posunut více vlevo, k ní zřejmě náleží později zrušený rozměrný půlkruhový vstup v přízemí. Ve 2. patře byla další okna vsazena po bocích střední osy, takže tu bylo celkem devět otvorů v postupně se zahušťujícím rytmu zleva doprava. Kromě zazdívek těchto otvorů, patrných zvenčí pod opadávající klasicistní omítkou, se od většiny z nich zachovaly uvnitř i jejich výklenky. Podle otvorů¹³⁾ v nejvyšším podlaží na severním průčelí sýpky úprava zřejmě respektovala trojdílné uspořádání dispozice, byť v jiných dimenzích. Dochovaná část východního průčelí byla v patrech trojosá a podobně i 2. patro dochované části západního průčelí, zatímco její 1. patro mělo jen okno uprostřed. V popisu z roku 1764 je uveden i inventář v nové budově, i s ohledem na jmenované vyobrazení na mapě z roku 1752 je zde snad touto novou budovou míněn přiložený trakt.

Vrcholně barokní přestavbě dal podobu především mansardový krov, nenacházíme ani stopy po frontonech nebo podokenních výplních, máme doložené pouze šambrány, plochou mezipatrovou římsu a nárožní kvádrování, tedy dosti retardované, duchem raně barokní pojetí, které se

používalo i na hospodářských stavbách.¹⁴⁾ Lze ocenit snahu o souměrné řešení.

Sídelní funkce budovy již roku 1752 skončila a po ní se zákonitě rozšířily prostory, jejichž část byla už předtím používána jako sýpky. Brzy pravděpodobně došlo k zazdění části otvorů, do zazdívky jižního vstupu bylo odněkud přeneseno gotické ostění. Z roku 1845 pochází unikátní, velice podrobný stavební propočet, z něhož vyplývá už dnešní patrování a v souhlase s katastrální mapou i půdorysný rozsah. Konečná přestavba na sýpku snad tedy opravdu proběhla v roce 1825, jež zmiňuje, ovšem s udáním zcela nepravdivého rozsahu odstranění předešlé stavby, Sommer. Odstraněn byl jen severní trakt, takže stavba se půdorysně a s nevelkou odchylkou zřejmě i objemově vrátila ke gotické tvrzi. Do výšky dvou pater pod převzatou hlavní římsu, na níž byl posazen nový krov se stojatou stolicí, však byla vložena patra tři a tomu byly přizpůsobeny i nové úrovně zřízených ležatých okének. Nepravdivosti v rozložení otvorů přízemí se zčásti ztratily v jeho štukovém kvádrování, v patrech však byly otvory na delších průčelích velice pracně srovnány do nově zvoleného rytmu os: na jižní straně do šesti os v uspořádání 2-2-2, na severu s větší nedbalostí, v níž zůstalo několik míst neobsazených, do pěti. Členění tu pak tvořily kamenné nebo štukové šambrány a plochy hrubých omítek, dělené hlazenými štukovými rámy.

Novodobé zásahy se projeví zejména v přízemí a ve krovu, kde byly druhotně doplněny četné stojky a snad i vrcholová vaznice. V přízemí kromě úprav okének v západní části jde především o proražení rozměrných vrat.

13) Hustý rytmus otvorů ve střední části nesignalizuje vstupy do nějakých uzoučkých komor, ale zřejmě vícenásobné propojení vestibulu a sálu, dva otvory mohou připadat i na schodiště.

14) Srov. Z. Procházka, Pernolec, okr. Tachov, in: Ročenka Klubu Augusta Sedláčka 1, 1984, s. 36.

BAUHISTORISCHE ANALYSE DES FEUDALSITZES IN DOHALICE

Die Außenmauern der palasartigen etwa aus dem Schluss des 14. Jahrhunderts stammenden Feste in Dohalice (Bez. Hradec Králové/Königgrätz) erhielten sich bis in die Höhe von etwas über 9 m, dicht über kleine Fenster im 2. Stockwerk des jetzigen Speichers. Zur ersten Bauphase gehören wahrscheinlich auch fünf teilweise erhaltene rechteckige Fenster mit breit abgeschrägten Gewänden im Erdgeschoss an. Der Palas hatte offenbar zwei gemauerte wohl flachgedeckte überirdische Geschosse mit Höhen zu 4 und 5 m und unter der Erdoberfläche einen am ehesten kleineren gewölbten Keller; das ausgekragte 2. Stockwerk wird als leichter im Block- oder Fachwerkweise vorausgesetzt. An der Festennordseite mag sich ein kleiner Hof und mit Sicherheit ein vom unweiten Fluss Bystrice gespeister Wassergraben befunden haben. Spätgotische Änderungen signalisiert ein kleines Portal in der rechten Achse der Ostfassade im Erdgeschoss. Zu dieser Etappe mögen auch breite und hohe Nischen nach großen Fenstern oder sogar Erkern angehört haben, nach den sich nur hohe Gewölbe mit angehörigen Zumauerungen an der West- und im linken Drittel der Südfassade erhielten.

Eine bedeutendere Erweiterung des Sitzes wohl auch mit Benützung älterer Zubauten schreibt man der Gräfin Maria Elisabeth Schaffgotsch, geb. Waldstein zu, die hier 1707 - 1747 lebte. So entstand ein neuer, in unbekannter Breite an die ganze Festennordseite zugebauter Trakt, Stuckquaderung der Ecken, Fenster mit Stuckumrahmungen, flaches Gurt- und profiliertes Kranzgesims. Am besten läßt sich die Südfassade rekonstruieren, der mühevoll eine zumindest scheinbare Symmetrie mit Fensterachsenfolge 3-1-3 verliehen wurde. Der klassizistische Umbau zum Speicher (Umgestaltung der Stockwerke, Abtragen des Barocktraktes, neue Fassade und Dachstuhl) verlief wohl 1825.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Dohalice, Speicher. Südfassade (Aufnahme L. Svoboda, 1998).

Abb. 2: Dohalice, Speicher. Ansicht der Nordfassade (Aufnahme L. Svoboda, 1994).

Abb. 3: Dohalice, Speicher. Grundrisse mit bauhistorischer Analyse. Von oben nach unten Erdgeschoss, 1., 2., 3. Stockwerk. Schwarz – gotisches Mauerwerk, schraffiert – Barockmauerwerk, Doppelschraffur – klassizistisches, punktiert – neuzeitiges; unterbrochene Schraffur – hypothetische Einreihung (Bearbeitet von L. Svoboda, 2000, mit Benützung einer Vermessung von M. Pour).

Abb. 4: Dohalice, Speicher. Aufrisse der (von oben nach unten) Süd-, Nord-, Ost- und Westfassade (Bearbeitet von L. Svoboda, 1999, mit Benützung einer Vermessung von M. Pour).

Abb. 5: Dohalice, Speicher. Schnitte mit Ansichten (von oben nach unten) süd-, ost- und westwärts (Bearbeitet von L. Svoboda, 2000, mit Benützung der Vermessung von M. Pour).

Abb. 6: Dohalice, Schematische Darstellung des Dorfes mit dem Schloss aus dem J. 1752 nach Plänen der Höfe Dohalice und Mžany von F. X. Preitsch (SÚA – Staatliches Zentralarchiv Prag, Karten- und Plänesammlung, Inventar Nr. 1025, Signatur P III 6).

Abb. 7: Dohalice, Ausschnitt aus dem Katastralplan (vom sogen. kaiserlichen Abdruck) aus dem J. 1841 (Ústřední archiv zeměměřičství a katastru – Zentrales Archiv der Geodäsie und des Katasters Prag).

Abb. 8: Dohalice, Speicher. Ansicht eines Öffnungspaares im Erdgeschoss der Ostfassade (Aufnahme L. Svoboda, 1992).

Abb. 9: Dohalice, Speicher. Südfassade, Ansicht des linken Oberteils (Aufnahme L. Svoboda, 1992).

(Übersetzung J. Noll)